

AKAD. HABIL. DR. ANTANAS TYLA

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS MASINĖS GINKLUOTOSIOS REZISTENCIJOS PRADŽIOS 60-METIS

Pranešime analizuojamas Lietuvoje 1944 m. vasaros pabaigoje–rudenį kilęs masinis ginkluotasis pasipriešinimas sovietiniam okupaciniam režimui. Jo masiškumą paskatino prasidėjusi prievartinė lietuvių mobilizacija į okupacinę kariuomenę ir masinės Lietuvos valstybės tarnautojų, visuomeninių organizacijų (Lietuvos šaulių sąjungos, Lietuvių tautininkų, dr. Jono Basanavičiaus mokytojų sąjungos, Jaunųjų ūkininkų sąjungos, Jaunalietuvių ir kt.), Katalikų Bažnyčios dvasininkų represijos. Buvo numatyta represuoti 150 tūkst. Lietuvos gyventojų. Priešindamiesi okupantams vyrai ir jaunimas telkėsi į ginkluotus partizanų būrius. Jų politinis tikslas buvo nusikratyti okupantų priespauda ir atkurti Lietuvos valstybę. Bažnyčia palaikė ryšius su savo parapijiečiais partizanais, rėmė juos moraliai ir materialiai.

Lietuvos partizaninis karas prieš sovietinius okupantus prasidėjo 1944 m. vasaros antrojoje pusėje ir truko ištisą dešimtmetį¹, o paskutinės partizanų žūtys užfiksuotos 1965 m., t.y. po 20 metų. Šis karas turėjo aiškų ir kryptingą – Lietuvos laisvės iškovojimo ir valstybės atkūrimo – tikslą. Lietuvos valstybės piliečių siekis buvo suformuluotas pirmaisiais sovietinės okupacijos metais, realizuotas 1941 m. birželio 23 d. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu ir Lietuvos Laikinosios vyriausybės sudarymu, paskui tęsėsi kuriant Lietuvos laisvės armiją, Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą, Lietuvos vietinę rinktinę, Tautos apsaugos rinktinę, partizaninės kovos organizaciją „Vanagai“.

¹ Apie Lietuvos laisvės kovas yra paskelbti ir toliau skelbiami partizanų archyvų šaltiniai, partizanų, jų rėmėjų ir artimųjų prisiminimai, pasirodė apibendrinančios studijos: A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996; N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai*, Vilnius: Aidai, 1997; K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999; *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, sudarė N. Gaškaitė, A. Kašėta, J. Starkauskas, Kaunas, 1996; *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, sudarė D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas, 1996; *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, Vilnius, 1998; *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1952 m.)*, Vilnius, 2000; 2-as leid., 2003. Leidžiamas tęstinis leidinys *Laisvės kovų archyvas*.

1944 m. vasarą Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo frontas persikėlė į Lietuvą ir vėl prasidėjo sovietinis okupacinis režimas terorizuojant lietuvius. Pagal kagėbistų komisaro Fedotovo parengtą brošiūrėlę „Pažyma apie Lietuvoje egzistavusias politines partijas, nacionalistines organizacijas, žvalgybos, kontržvalgybos ir policijos agentus“ kiekviena Nepriklausomos Lietuvos politinė ar visuomeninė organizacija įvertinta kaip kontrrevoliucinė, t.y. nusikalstama sovietinei imperijai, ir turi būti persekiojama. Tęsiant 1940–1941 m. pradėtas Lietuvos nepriklausomos valstybės politinių ir visuomeninių organizacijų veikėjų represijas ir organizacijų naikinimą, buvo numatyta okupuotoje Lietuvoje suimti 60 tūkst. šaulių, 10 tūkst. savanorių, 30 tūkst. Jaunųjų ūkininkų sąjungos narių, 8 tūkst. Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos narių, 40 tūkst. jaunalietuvių, 2 tūkst. voldemarininkų². Taigi sovietiniai okupantai sugrįžo užbaigti to savo juodo darbo, kurį jiems sutrukdė padaryti Vokietijos 1941 m. pradėtas karas, ir represuoti 150 tūkst. Lietuvos piliečių. Represijos turėjo vykti kartu prievarta imant jaunimą į sovietinę kariuomenę. Šitokio masto raudonajam terorui galėjo sutrukdyti tik aktyvus, ginkluotas pasipriešinimas.

Kaip formavosi ginkluotoji rezistencija, gana informatyviai atskleista partizanų Dzūkų grupės Merkio rinktinės štabo metraštyje: „Tik užėjus bolševikams ir prasidėjus jų kruvinam terorui, kaimų vyrai subruzdavo. Buvo stengiamasi įvairiais būdais įsigyti ginklų. Tai buvo daroma pavieniui ir organizuotai<...> Kaimuose buvo jaučiamas nusistatymas vengti prievarta brukamos karinės prievolės ir pasilikti savo krašte. Pavienių asmenų slaptymasis miškuose perėjo į pirmas, mažas būriavimosi formas. Buvo stengiamasi apsiginkluoti ir mėginta vaduoti suimtuosius ir priešintis milicijos naikinamajam darbui kaime. Organizuotumas sparčiai augo ir jau 1944 m. rugsėjo mėn. 15 d. laikoma partizanų būrių, veikusių Alovės–Merkinės ribose, įsisteigimo data“³. „Buvo stengiamasi sutelkti visus artimesnėje erdvėje veikusius partizanų būrelius centralizuotai vadovybėn ir pereiti centrinėn Lietuvos partizanų vadovybės žinion. Apie gegužės mėn. 20 d. įsijungta Alytaus rinktinės žinion. Tuo laiku būrį sudarė apie 80 žmonių. Birželio mėn. 2 d. priimta bendra priesaika. Priesaiką priėmė apie 140 partizanų, kurių tarpe buvo ir iš toliau atvykusieji partizanų daliniai“⁴.

Anyškčių rajono Burbiškio apylinkėse 1944 m. rudenį Burbiškio miške susiorganizavo „Žaliosios“ rinktinė, vadovaujama iš Bučionių kaimo kilusio

² A. Anušauskas, min. veik. p. 157–158.

³ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 90–91.

⁴ Ten pat, p. 92.

Vilniaus suaugusiųjų gimnazijos absolvento, Vilniaus universiteto laisvojo klausytojo, Lietuvos laisvės armijos (LLA) nario Kazio Tylos ir pavaduotojo tarnautojo, LLA nario Juliaus Tylos. Burbiškio apylinkių gyventojų Žaliają rinktinę sudarė apie 80 partizanų. Lapkričio mėn. Burbiškio miško laukymėje „Rinktinės“ partizanai, plevėsuojant medyje įkeltai Trispalvei, priėmė priesaiką, bučiuodami kryžių ir durklą. Artėjant Kalėdoms, Rinktinės vadovybė susitarė su Burbiškio klebonu kun. Ignu Šiaučiūnu ir visi jos kariai gruodžio 20 d. naktį Burbiškio bažnyčioje atliko išpažintį, dalyvavo Mišiose. Vietiniam klebonui talkino Anykščių klebonas dr. Juozas Čepėnas ir Skiemonių klebonas Anicetas Meškauskas⁵. Tai ryškus partizanų, t.y. kovojančių paraprijiečių, ir parapijos dvasininkų bendravimo faktas. Tokių faktų buvo daug, tik ne visi jie užfiksuoti ir susisteminti.

Partizanų organizacijos vienijosi visoje Lietuvoje. 1944 m. rugpjūčio mėn. į „Didžiosios kovos rinktinę“ susijungė Trakų apskrities partizanai. Metų pabaigoje Ukmergės ir Panevėžio apskrityse buvo įkurta „Vyčio“ apygarda, 1945 m. rugpjūčio mėn. Švenčionių, Zarasų, Utenos apskrityse – „Vytauto“ apygarda, Suvalkijoje – „Tauro“ apygarda. Organizacinis vienijimasis vyko per visą partizaninio karo laikotarpį. 1949 m. veikė „Dainavos“, „Tauro“, „Algimanto“, „Didžiosios kovos“, „Vyčio“, „Vytauto“, „Kęstučio“, „Prisikėlimo“ ir „Žemaičių“ apygardos, kurios buvo susijungusios į Pietų Lietuvos, Rytų Lietuvos ir Vakarų Lietuvos sritis. 1949 m. vasario 16 d. įkurtas visą Lietuvą apėmęs Lietuvos laisvės kovų sąjūdis, kuriam vadovavo partizanų generolai Jonas Žemaitis-Vytautas ir Adolfas Ramanauskas-Vanagas. Be jų, partizaninio karo metu iškilo daug kitų sumanių partizanų vadų.

Be paliovos vyko partizanų karinės operacijos prieš okupantų struktūras ir aktyvius kolaborantus. Labai svarbi ir partizanų leidybinė bei laisvės idėjų skelbimo veikla. Partizanai per savo pagrindinius leidinius skleidė laisvės siekius, stiprino tautiečių pasipriešinimo okupacijai savimonę.

Lietuvos partizanai siejo savo kovą su bendru tarptautiniu kontekstu, kaip kovą prieš blogį – komunizmą. A.Ramanauskas-Vanagas savo atsiminimuose rašė: „Mes tikėjome, kad kovodami išsilaikysime ketverius metus ir savo ginkluotąsias pajėgas, nepalaužiamą lietuvių tautos valią sujungsiame su laisvojo pasaulio tvirtu nusistatymu ir jėga tam, kad XX a. civilizacijos gėda būtų visiems laikams nušluota nuo viso Žemės rutulio paviršiaus“⁶. Savo ir visų partizanų ryžtą kovoti A.Ramanauskas taip aiškino:

⁵ Ten pat, p. 139.

⁶ N.Gaškaitė ir kt., *Lietuvos partizanai*, p. 11.

„Mes nesvyruodami patikėjome tiesos pergale ir laisvojo Vakarų pasaulio sąžine“⁷.

Šiuo metu yra gausiai paskelbta partizanų kovų ir kitokios veiklos šaltinių ir tyrinėjimų literatūra. Pirmiausia apibendrinantis Nijolės Gaškaitės darbas „Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai“, tos pačios autorės su kitais parašyta studija „Lietuvos partizanai 1944–1953 m.“, Kęstučio Kasparo studijos „Lietuvos karas“, „Lietuvos laisvės armija“, Juozo Starkausko fundamentalūs darbai apie okupantų represijas prieš partizanus: „Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais“, „Stribai“, A. Anušausko studija „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais“, daugybė straipsnių ir publikacijų.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras paskelbė vertingų partizanų karo dokumentų. Iš jų paminėsiu tik kelis: „Partizanai apie pasaulį, politiką ir save“, „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais“, „Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952 m.“, „Lietuvos partizanų Dainavos apygarda“ (Lietuvos ypatingojo archyvo leidinys) ir „Tigro“ rinktinės archyvų rinkiniai.

Lietuvos masinės ginkluotosios antisovietinės rezistencijos istorija plačiai ištirta, bet tyrinėjama ir toliau. Dar yra ir neatskleistų dalykų. Vienas iš jų – dėl masiškumo pradiniam pasipriešinimo etape. Nijolė Gaškaitė rašo, kad 1945 m. pavasarį miškuose telkėsi apie 30 000 vyrų, taigi tiek pat, kiek 1940 m. iki okupacijos pradžios buvo reguliariojoje Lietuvos kariuomenėje⁸. Reikia tirti, kiek kiekvieno kaimo gyventojų dalyvavo pasipriešinime, be kita ko, ginkluotame, tada paaiškėtų tikrasis to masiškumo mastas. Šiuo metu nėra viena studija, tarp jų – ir K. Kasparo „Lietuvos karas“, nėra detalios ištyrusios, kiek kiekvieno kaimo ar gyvenvietės žmonių dalyvavo rezistencijoje jos pradiniam etape.

Šios problemos tyrinėjimui aptarti ir skirta ši konferencija. Joje atskleidžiamos arčiausiai lietuvių tautos dar veikusios Katalikų Bažnyčios sąsajos su masiniu gyventojų pasipriešinimu okupantams.

Įteikta 2004 m. lapkričio mėn.

⁷ A. Ramanauskas, *Daugel krito sūnų*, Vilnius, 1999, p. 435–436.

⁸ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija*, p. 36.

THE 60th ANNIVERSARY OF THE BEGINNING OF LITHUANIA'S
MASSIVE ARMED RESISTANCE

Antanas Tyla

Summary

The paper analyzes the massive armed resistance to the Soviet occupying regime which began at the end of the summer and fall of 1944. Its large scope was encouraged by the forced mobilization of Lithuanians into the occupying army and the massive repressions of officials of the Lithuanian state, public organizations (Lithuanian Riflemen's Union, Lithuanian National Movement, Dr. Jonas Basanavičius Teachers' Union, Young Farmers' Union, Young Lithuania and others), and Catholic Church clergy. The repression of 150,000 inhabitants of Lithuania was foreseen. In resisting the occupying forces men and youths gathered in armed groups of partisans. Their political goal was to cast away the oppression of the occupying forces and restore the state of Lithuania. The Church retained contacts with their parishioner partisans, and supported them both morally and materially.